

MICHAŁ LUDEWICZ

Wydział Teologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego

<https://orcid.org/0000-0002-9473-7745>

**„Chociaż jesteś cesarzem,
powinieneś bardziej być poddany Bogu”
Refleksje św. Ambrożego nad władzą cesarską
w świetle wybranych mów i listów**

1. Euzebiański wzorzec idealnego cesarza - 2. Władza cesarska w myśli św. Ambrożego

Uznanie przez Konstantyna I Wielkiego (306–337¹) chrześcijaństwa za *religio licita* – kult prawnie dozwolony w *Imperium Romanum*, pociągnęło za sobą wzrost zaangażowania ludzi Kościoła w sprawy Cesarstwa. Część badaczy widziała w działaniach Konstantyna wyraźną cezurę znaczącą wręcz początek nowej epoki. Znanie zdanie, zamykające XII tom przedwojennej edycji *The Cambridge Ancient History*, głosiło, że „Konstantyn otoczony biskupami na soborze w Nicei to już początek europejskiego średniowiecza”². Obraz władcy w otoczeniu dostojników kościelnych stał się symbolem przenikania sfery religijnej i świeckiej w epoce późnego antyku³.

Ważne miejsce w badaniach nad rolą Kościoła w Cesarstwie Rzymskim zajmuje postać biskupa Ambrożego z Mediolanu. Pozostawiona przez niego obszerna spu-

---

¹ Jeśli nie zaznaczono inaczej, lata w nawiasach oznaczają czas panowania poszczególnych władców.

² Norman Hepburn Baynes. 1939. *The imperial crisis and recovery AD 193–324. The Cambridge Ancient History*. T. 12, Cambridge: University Press, 699.

³ Na temat zakresu chronologicznego pojęcia „późny antyk” zob. Ewa Wipszycka. Red. 1999. *Vademecum historyka starożytnej Grecji i Rzymu. Źródłoznawstwo czasów późnego antyku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 6.

ścizna literacka stała się podstawą do badań na temat roli, jaką biskup odgrywał w wydarzeniach II połowy IV w. Ks. Jan Czuj, pisząc o politycznym zaangażowaniu Ambrożego, ocenił, że „(...) ta strona jego działalności jest bodaj – jeżeli nie najważniejsza (to), jak na ówczesne stosunki – najciekawsza”⁴.

Celem niniejszego tekstu jest przedstawienie syntetycznego obrazu myśli biskupa Mediolanu na temat władzy cesarskiej. Na początku zostanie zwięźle przedstawiona koncepcja chrześcijańskiego cesarza autorstwa Euzebiusza z Cezarei. Na tak zarysowanym tle ukazane zostaną poglądy św. Ambrożego na temat władzy cesarskiej zawarte w jego wybranych mowach i listach. Scharakteryzowane zostaną refleksje biskupa na temat boskiego pochodzenia władzy cesarskiej, cech, jakimi powinien odznaczać się chrześcijański władca, jak również obowiązków, jakie względem cesarza ciążyą na jego poddanych. Wnioski końcowe ukażą, jak dalece Ambroży wzorował się na swoich poprzednikach, jak dalece zaś jego przemyślenia na temat władzy cesarskiej, jej pochodzenia i cech niezbędnych w godnym jej sprawowaniu, cechują się oryginalnością.

1. Euzebiański wzorzec idealnego cesarza

W starożytności panowało przekonanie o boskim pochodzeniu władzy cesarskiej⁵. Pogląd taki prezentowali znaczący myśliciele epoki, m.in. Temistiusz – filozof, który uważał, że cesarz jest obrazem najwyższego bóstwa, jego delegatem i reprezentantem⁶. Sakralny charakter władzy cesarskiej służył umocnieniu autorytetu panującego i zapewnieniu stabilności systemu społeczno-politycznego późnego cesarstwa.

Twórcą idei cesarza chrześcijańskiego stał się Euzebiusz z Cezarei⁷. Teoria Euzebiusza głosiła, że *Imperium Romanum* jest kopią Królestwa Bożego, zaś władca jest obrazem Boga – Cesarza Wszechświata, i Jego namiestnikiem na ziemi. Zdaniem biskupa, władza cesarska ma charakter boski, a cesarz ma w swej duszy wiedzę nie tylko o sprawach ludzkich, ale i boskich, bo tę objawia mu sam Bóg.

⁴ Jan Czuj. 1939. *Święty Ambroży w świetle swoich listów*. Warszawa: nakładem autora, 79.

⁵ Pozycję cesarza w strukturze politycznej Imperium Rzymskiego przedstawia m.in. Arnold H.M. Jones. 1964. *The Later Roman Empire*. T. I. Oklahoma: The Johns Hopkins University Press, 321–329.

⁶ Waldemar Ceran. 2003. *Teodozjusz Wielki*. Kraków: WAM, 50.

⁷ Poglądy Euzebiusza z Cezarei na temat władzy cesarskiej przytaczam za: Waldemar Ceran. 1992. „Cesarz w politycznej teologii Euzebiusza z Cezarei i nauczaniu Jana Chryzostoma”. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica* 44: 13–27.

Według biskupa Cezarei cesarz jest naturalnym opiekunem Kościoła i może osądzać, co jest zgodne z wiarą. Jednym z głównych zadań władcy powinno być nauczanie poddanych pobożności. Cesarz powinien także inicjować akcje misyjne dla rozkrzewiania wiary chrześcijańskiej oraz zwalczać wrogów występujących przeciw wierze. Cesarz jest mądry, gdyż odbiera bodźce z mądrości samego Boga. Cechuje się także dobrocią i sprawiedliwością, jednak cnót tych nie nabywa mechanicznie – musi o nie ciągle zabiegać, gdyż inaczej spada do rzędu tyranów, złych władców, od których Bóg się odwraca⁸.

Myśl Euzebiusza stała się podstawą doktryny państwowej w Bizancjum. Także na Zachodzie znalazła ona swój oddźwięk, jednak na mniejszą skalę niż w Cesarstwie Wschodnim. Stało się tak głównie z powodu wojen i barbarzyńskich najazdów w IV–V w. Brak stabilności politycznej, częste uzurpacje i zmiany panujących, nie pozwalały na podjęcie głębszej teoretycznej refleksji. Również Ambroży z Mediolanu nie wypracował kompleksowej doktryny władzy państwowej. Jednak w listach i mowach opisujących relacje biskupa ze współczesnymi mu cesarzami można znaleźć wiele odniesień zarówno do natury władzy cesarskiej, jak i przejawów jej działania.

2. Władza cesarska w myśli św. Ambrożego

Podczas biskupiej posługi Ambrożego zachodnią częścią Cesarstwa Rzymskiego władało w sumie siedmiu imperatorów. Pierwszym z władców był Walentynian I (364–375), za którego rządów Ambroży 7 grudnia 374 r. został wybrany na pasterza Mediolanu. Po nim władzę nad *Imperium Romanum* objął jego syn, Gracjan (375–383). Młody cesarz (ur. w 359 r.) w wieku zaledwie 24 lat został zamordowany przez uzurpatora Magnusa Maximusa (383–388), który przejął władzę nad częścią państwa. Legalnym władcą pozostał natomiast Walentynian II (375–392), dotychczas jedynie nominalnie sprawujący współrządy ze swoim starszym bratem, Gracjanem. W 388 r. władzę nad Italią przejął rządzący dotychczas na Wschodzie Teodozjusz (379–395), który jednak od 392 r. musiał zmagać się z uzurpacją Flawiusza Eugeniusza (392–394). Ostatnim cesarzem, z którym do swojej śmierci w 397 r. współpracował Ambroży, był Honoriusz (395–423)⁹.

⁸ Ceran. 2003. *Teodozjusz Wielki*, 50.

⁹ Nakładanie się dat panowania poszczególnych cesarzy wynika stąd, że równocześnie władali oni różnymi dzielnicami cesarstwa. Ponadto dwóch z nich – Magnus Maximus i Eugeniusz – było uzurpatorami przeciwko legalnym władcom. Na temat wydarzeń politycznych za czasów Ambrożego

Rozpoczynając swój list do cesarza Walentyniana II w sprawie toczącej się w 384 r. kontrowersji dotyczącej obecności ołtarza bogini Wiktorii w senacie¹⁰, Ambroży stwierdzał: „Jak wszyscy ludzie, którzy są pod panowaniem, służą wam, cesarzom i władcom świata, tak samo wy służycie wszechmocnemu Bogu i świętej wierze”¹¹. Dla biskupa Mediolanu władza cesarska jest więc podstawą ziemskiego porządku, który uznają wszyscy mieszkańcy Imperium. Prawowitość władzy cesarza związana jest z kolei z trwaniem imperatora w wyznawaniu prawdziwej wiary. Ambroży z szacunkiem określał swoich cesarskich korespondentów mianem „najbardziej chrześcijańskich z władców”¹² oraz „władców chwalebnych, umiłowanych dla Boga Ojca i Jego Syna, naszego Pana Jezusa, Chrystusa”¹³. Przeświadczenie, że źródłem władzy cesarskiej jest sam Bóg, przyczyniało się do wyniesienia osoby panującego i otoczenia jego urzędu szczególnym szacunkiem. Jednocześnie jednak sami władcy musieli nieustannie pamiętać, że ponad ich godnością jest jeszcze majestat Boga, któremu pierwszemu należy się posłuszeństwo, nawet ponad godnością cesarską.

2.1. Boskie pochodzenie władzy cesarza

Przekonanie o tym, że cesarze zawdzięczają swoje panowanie Bogu, Ambroży zilustrował, parafrazując wobec cesarza Teodozjusza Wielkiego mowę proroka Natana skierowaną do króla Dawida. Hierarcha, przemawiając w imieniu bohatera biblijnego, wskazywał na dobrodziejstwa, jakie cesarz zawdzięcza Bogu:

Ja wybrałem Cię, chociaż młodszego, spośród twoich braci i ze zwykłego (obywatela) uczyniłem cię cesarzem. Ja posadziłem na cesarskim tronie twojego potomka (por. 2 Sm 7,8). Ja poddałem ci barbarzyńskie narody, Ja dałem ci pokój, Ja wyda-

---

zob.: Alan D. Lee. 2013. *From Rome to Byzantium AD 363 to 565. The Transformation of Ancient Rome*. Edinburgh: University Press, 19–78.

¹⁰ Ołtarz bogini Wiktorii ustawiony został w budynku zebrania senatu rzymskiego przez cesarza Augusta po zwycięstwie pod Akcjum odniesionym w 31 r. p.n.e. Usunięto go stamtąd w 357 r. na polecenie chrześcijańskiego władcy Konstancjusza II. Ponownie postawiony za rządów Juliana Apostaty, został definitywnie usunięty na rozkaz Gracjana w 382 r. Po śmierci Gracjana poganie domagali się od jego następcy, Walentyniana II, przywrócenia ołtarza. Ich prośbie przeciwstawił się Ambroży w swoich dwóch listach kierowanych do władcy (Ep. 72 oraz Ep. 73). Okoliczności polityczne związane ze sprawą ołtarza Wiktorii omawia m. in. Neil B. McLynn. 1994. *Ambrose of Milan, Church and court in a christian capital*. Berkeley: University of California Press, 151–152.

¹¹ Ambroży z Mediolanu. 2012. List 72, 1. W Ambroży z Mediolanu. *Listy*. Przekł. Polikarp Nowak. T. III, Kraków: Wydawnictwo M, 21

¹² Ambroży z Mediolanu. 2012. List 12*, 1. T. III, 190.

¹³ Ambroży z Mediolanu. 2012. List 6*, 1. T. III, 159.

łem w twoją moc jako więźnia twego nieprzyjaciela (...). Ja tak pokonałem tegoż uzurpatora władzy cesarskiej (...). Ja zatem pozwoliłem ci triumfować nad twoim nieprzyjacielem (...)¹⁴.

Zdaniem biskupa Mediolanu, zarówno więc sam wybór, jak i pomyślność swego panowania Teodozjusz zawdzięcza przede wszystkim Bogu.

W liście biskupów zebranych na synodzie akwilejskim w 381 r., którego redaktorem był najpewniej sam Ambroży, znajduje się proklamacja:

Błogosławiony Bóg, Ojciec Pana naszego Jezusa Chrystusa, który dał wam rzymskie imperium, i błogosławiony Pan nasz Jezus Chrystus, jednorodzony Syn Boży, który swoją dobrocią zachowuje wasze panowanie, któremu dzięki składamy za was, najlaskawsi władcy (...)¹⁵.

Omawiany fragment wskazuje na źródło władzy cesarskiej, którym jest wola Boga Ojca, oraz przyczynę jej pomyślnego trwania, którą jest dobroć Syna Bożego. Na boskie pochodzenie legalnej władzy cesarskiej Ambroży wskazywał także z naciskiem w późniejszej rozmowie z uzurpatorem Magnusem Maximusem. Biskup stwierdzał, że to wszechmogący Bóg dał prawowitemu cesarzowi Walentynianowi królestwo i On mu je zachował¹⁶.

Podkreślając wyniesienie cesarza ponad innych obywateli, Ambroży nie zapominał, by wskazać, że podstawą wszelkich prawidłowych ziemskich relacji jest cześć względem Boga. Biskup cesarskiej stolicy nauczał:

(...) bardziej niż wszystkich trzeba się bać Boga, którego słusznie należy stawiać także ponad władców. Jeśli ktoś uważa, że powinien okazywać szacunek swemu przyjacielowi, ojcu, czy krewnemu, to słusznie uznałem, że należy okazać szacunek Bogu, a także dać mu pierwszeństwo przed wszystkimi¹⁷.

Biskup nie wahał się twierdzić, że w sytuacji konfliktu kult należy Bogu ma pierwszeństwo nawet przed szacunkiem należnym władzy cesarskiej¹⁸. Uzurpa-

¹⁴ Ambroży z Mediolanu. 2012. *List 74*, 22–23. T. III, 65–66.

¹⁵ Ambroży z Mediolanu. 2012. *List 2***, 1. T. III, 260.

¹⁶ Ambroży z Mediolanu. 2012. *List 30*, 3. W Ambroży z Mediolanu. *Listy*. Przekł. Polikarp Nowak. T. I, Kraków: Wydawnictwo M, 223.

¹⁷ Ambroży z Mediolanu. 2012. *List 74*, 28. T. III, 68.

¹⁸ Ambroży z Mediolanu. 2012. *List 74*, 28. T. III, 68.

torowi Eugeniuszowi nie lękał się wyznać: „Nikogo bowiem nie obrażam, jeśli przedkładam ponad wszystkim Boga i w Nim pokładając nadzieję, nie boję się wam, władcom, mówić tego, co czuję według moich możliwości”¹⁹. Pasterz Mediolanu pouczał ponadto cesarza:

Nawet jeśli wielka jest władza cesarska, rozważ jednak, cesarzu, jak wielki jest Bóg: widzi serca wszystkich (Dz 1,24), bada ich wewnętrzne sumienie, zna wszystko, zanim się stanie (por. Dn 13,42), zna to, co jest wewnątrz twego serca²⁰.

W konkluzji swego napomnienia Ambroży wprost stwierdzał: „Chociaż jesteś cesarzem, powinieneś bardziej być poddany Bogu”²¹.

Wobec Boga, od którego otrzymał władzę nad Imperium Rzymskim, cesarz powinien przyjąć właściwą postawę, przejawiającą się w praktykowaniu cnót.

2.2. Postawy idealnego władcy

Zdaniem pasterza Mediolanu, cesarz w swoich poczynaniach powinien przede wszystkim mieć na uwadze cześć względem Boga oraz łaskawość wobec poddanych. W praktycznych działaniach uczczenie Boga przejawia się w postawach pobożności, bojaźni i pokory. Łaskawość względem poddanych polega natomiast na poszanowaniu ich wolności oraz ojcowskiej trosce o ich pomyślność. Ambroży, charakteryzując działania poszczególnych cesarzy, zestawia obok siebie ich postawę wobec Boga i względem poddanych, wskazując, że obie te rzeczywistości łączą się sobą. Pisząc do Teodozjusza, biskup stwierdzał: „Znam twoją pobożność wobec Boga, łaskawość względem ludzi, jestem ci zobowiązany za dobrodziejstwa darowanych przez ciebie kar”²². Nakłaniając zaś władcę do łagodności względem chrześcijan winnych zająć, do których doszło w 388 r. w Kallinikum²³, Ambroży wzywał go, aby więcej miłował jako ten, któremu więcej zostało dane²⁴.

¹⁹ Ambroży z Mediolanu. 2012. *List 10**, 1. T. III, 177.

²⁰ Ambroży z Mediolanu. 2012. *List 10**, 7. T. III, 179.

²¹ Ambroży z Mediolanu. 2012. *List 10**, 8. T. III, 180.

²² Ambroży z Mediolanu. 2012. *List 74*, 5.T. III, 57.

²³ W 388 r. chrześcijanie z inspiracji miejscowego biskupa podpalili synagogę w położonym nad Eufratem mieście Kallinikum. Cesarz nakazał odbudować żydowskie miejsce modlitw. Ambroży stanął po stronie lokalnej wspólnoty wierzących i wymógł na władcy odwołanie rozkazu. Przebieg wydarzeń przedstawia McLynn. 1994. *Ambrose of Milan*, 298–309.

²⁴ Ambroży z Mediolanu. 2012. *List 74*, 24. T. III, 67.

2.2.1 Przejawy czci względem Boga

Gratulując szczęśliwego zakończenia wojny z uzurpatorem Eugeniuszem w 394 r., Ambroży pisał do Teodozjusza:

Czego mógłbym ci życzyć lub czego pragnąć (dla ciebie)? Masz wszystko, przeto spośród twoich (zalet) wybiorę to, co stanowi szczyt życzeń: jesteś cesarzem pobożnym, posiadasz bardzo wielką łaskawość. Życzę ci jednak dalszego wzrastania w pobożności, gdyż z cnót, które Pan ci dał, żadna jej nie przewyższa (...) ²⁵.

W kolejnym liście pisanym do Teodozjusza w 394 r. duszpasterz Mediolanu uzupełniał swoją myśl, pisząc, iż to Kościół jest „matką” pobożności cesarza ²⁶.

Poza praktykowaniem pobożności, dobry władca, według Ambrożego, cechuje się także trwaniem w postawie bojaźni Pańskiej ²⁷. W liście do Eugeniusza napominał go: „Wiesz jednak, że trzeba działać stanowczo dla bojaźni Bożej, jak to często również dla wolności robią nie tylko biskupi, lecz także ci, którzy dla was pełnią służbę wojskową (...)” ²⁸. Biskup wzywa władcę do okazania stanowczości w praktykowaniu wiary, równej poświęceniu żołnierzy strzegących granic.

Kolejną postawą, którą według mediolańskiego pasterza powinien cechować się dobry władca, jest pokora. Ambroży poczytywał za znak szczególnej łaski Bożej, że rządy nad Imperium Rzymskim spoczęły w rękach Teodozjusza, władcy szczególnie obdarzonego przez Boga tą cnotą:

Pan naprawdę jest łaskawy dla cesarstwa rzymskiego, skoro wybrał tak wielkiego władcę i ojca władców, którego męstwo i władza, chociaż postawione na tak wysokim szczyście zwycięskiego panowania, są oparte na takiej wielkiej pokorze, iż w męstwie pokonałeś cesarzy, a w pokorze biskupów ²⁹.

2.2.2. Postaci łaskawości wobec poddanych

Oprócz właściwej relacji do Boga, opartej na praktykowaniu cnót pobożności, bojaźni i pokory, dobry cesarz powinien również odznaczać się łaskawym usposo-

²⁵ Ambroży z Mediolanu. 2012. *List 2** 6–7. T. III, 151–152.

²⁶ Ambroży z Mediolanu. 2012. *List 3**, 3. T. III, 153.

²⁷ Ambroży z Mediolanu. 2012. *List 74*, 5. T. III, 57.

²⁸ Ambroży z Mediolanu. 2012. *List 10**, 6. T. III, 179.

²⁹ Ambroży z Mediolanu. 2012. *List 2**, 6. T. III, 151.

bieniem względem swoich poddanych: szanować ich wolność oraz otaczać opieką na wzór ojca.

Zdaniem Ambrożego najważniejszą cnotą władcy, znajdującą uznanie u obywateli rzymskich, jest umiłowanie wolności:

Bo nie ma w was, cesarzach, żadnej cechy tak cenionej przez lud i tak pociągającej, jak uszanowanie wolności, także w tych, którzy są wam poddani w posłuszeństwie (podobnym) jak w wojsku³⁰.

Według biskupa Mediolanu właśnie umiłowanie wolności jest cechą odróżniającą dobrych władców od złych, którzy umiłowali niewolę³¹.

Szanując wolność swoich poddanych, dobry władca jednocześnie otacza ich opieką. Obraz cesarza-opiekuna swoich poddanych obecny jest przede wszystkim w mowach pogrzebowych wygłoszonych przez Ambrożego po śmierci Walentyniana II oraz Teodozjusza³². Zmarły w 392 r. Walentynian II został przedstawiony jako wzór pilności w sprawach państwowych oraz troski o sprawy prowincji. Biskup Mediolanu stawiał go także za przykład łagodności względem poddanych³³. Zdaniem Ambrożego, gdy dowiedziano się o przedwczesnym zgonie władcy, ludziom wydawało się, że wyrwany został im nie tyle cesarz, co środek ocalenia³⁴. Pasterz cesarskiej stolicy pochwalał także umiłowanie sprawiedliwości przez Walentyniana II, który nawet w sprawie dotyczącej majątku cesarskich sióstr potrafił zachować bezstronność:

Mianowicie, jeśli w świętych swych związkach kierował się miłością braterską, to jednak uczucie swoje hamował sprawiedliwością (...). Z jednej strony walczyła miłość do sióstr, z drugiej do sieroty, przyczyny miłosierdzia (...). Oddał publicznie sprawę do sądu, aby czy to prawa, czy uczucia nie obrazić³⁵.

³⁰ Ambroży z Mediolanu. 2012. *List 74*, 2. T. III, 56.

³¹ Ambroży z Mediolanu. 2012. *List 74*, 2. T. III, 56.

³² Wydarzenia związane ze śmiercią Walentyniana II w 392 r. oraz Teodozjusza w 395 r. syntetycznie omawia John Matthews. 1998. *Western Aristocracies and imperial court A.D. 364–425*. Oxford: Clarendon Press, 223–252.

³³ Ambroży z Mediolanu. 2017. *Mowa na śmierć Walentyniana*, 15–22. Przekł. Anna Kotłowska (Rhomaioi. Źródła do Historii Bizancjum, 1). Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 25–29.

³⁴ Ambroży z Mediolanu. 2017. *Mowa na śmierć Walentyniana*, 26. Rhomaioi I, 31.

³⁵ Ambroży z Mediolanu. 2017. *Mowa na śmierć Walentyniana*, 37. Rhomaioi I, 37.

Podobny przykład cnót widział Ambroży w życiu starszego brata Walentyniana – Gracjana: „On również był wierny w Panu, pobożny i łagodny, czystego serca. Był również czysty ciałem, gdyż poza małżeństwem nie znał związku z inną kobietą”³⁶.

Najpełniejszym wzorem ojcowskiej troski względem poddanych był dla biskupa Mediolanu cesarz Teodozjusz. Ambroży w mowie pogrzebowej, wygłoszonej w 395 r., wychwalał cnoty zmarłego cesarza:

Cesarza pobożnego, cesarza miłosiernego, cesarza wiernego (...) władcę, który (...), chociaż posiadał władzę nad wszystkimi, wołał niczym ojciec karcić, aniżeli karać jak sędzia (...). Chciał bowiem zwyciężyć, nie poniżyć (...); nigdy nie odmówił łaski temu, kto wyznał swoje błędy (...). Cesarz postępował z tak wielką powściągliwością, gdyż wołał przyciągać do siebie ludzi raczej postawą religijną niż strachem³⁷.

Władca, który oddawał należną cześć Bogu oraz troszczył się o swoich poddanych, miał prawo oczekiwać z ich strony pomocy i wsparcia.

2.3. Obowiązki poddanych względem chrześcijańskiego władcy

Zdaniem Ambrożego, chrześcijański władca powinien być wspierany modlitwami swoich poddanych. Szczególny obowiązek w tej sprawie ciążył na pasterzach Kościoła. W liście do Walentyniana II Ambroży pisał, że słowa, które kieruje do imperatora, są pełne pokory i uczucia, którą biskup winien jest cesarzowi³⁸. Natomiast w liście do cesarza Gracjana pasterz Mediolanu wyznawał: „(...) ja zanoszę (za ciebie) należne modlitwy nie tylko z powodu publicznego obowiązku, lecz także z osobistej miłości”³⁹. W tym samym piśmie Ambroży stwierdzał, że jego serce pokrzepia się wiarą cesarza, jego zbawieniem i jego chwałą⁴⁰. Biskup podawał też przykładową modlitwę zanoszoną do Boga z prośbą o pomyślność dla imperatora:

³⁶ Ambroży z Mediolanu. 2017. *Mowa na śmierć Walentyniana*, 74. Rhomaioi I, 55.

³⁷ Ambroży z Mediolanu. 2008. *Mowa na śmierć Teodozjusza*, 12–13. Przekł. Anna Kotłowska (Rhomaioi. Źródła do Historii Bizancjum, 2), Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 23.

³⁸ Ambroży z Mediolanu. 2012. List 75a, 6. T. III, 80.

³⁹ Ambroży z Mediolanu. List 12*, 2. T. III, 191.

⁴⁰ Ambroży z Mediolanu. List 12*, 2. T. III, 191.

Bóg wszechmogący, Ojciec Pana naszego Jezusa Chrystusa, niech raczy Cię zachować aż do późnego wieku bardzo szczęśliwym i opływającym w dostatki i utwierdzić twoje panowanie w najwyższej chwale i w trwałym pokoju, panie, czcigodny cesarzu, wybrany za boskim wyrokiem, najchwalebniejszy z władców⁴¹.

W przytoczonej modlitwie wskazane zostało ponownie boskie źródło cesarskiej władzy, a także owoce panowania, których spodziewali się poddani – chwała cesarza i pokój dla obywateli. Biskup jest przekonany, że pomyślność Imperium jest nierozzerwalnie związana z osobistą pomyślnością władcy, który będąc w młodym wieku, rokował duże nadzieje na przyszłość. Podobne przekonanie wyrażali biskupi zgromadzeni na synodzie w Akwilei w 381 r., którzy w liście adresowanym do cesarzy: Gracjana, Walentyniana i Teodozjusza pisali:

Lecz nawet jeśli nie potrafimy wyrazić słowami waszych dobrodziejstw, to pragniemy je zrekompensować modlitwami Synodu; gdyż nawet jeśli wszędzie w poszczególnych kościołach oddzielnie przed naszym Bogiem nieustannie robimy czuwania za wasze władanie, to jednak zebrani razem – a uważamy, iż nie ma nic piękniejszego od tego naszego obowiązku – Bogu naszemu wszechmogącemu składamy dzięki i za wasze władanie, i za pokój, i zdrowie, ponieważ przez was zostały nam przywrócone pokój i zgoda⁴².

Według hierarchów modlitwa Kościoła jest wyrazem wdzięcznego obowiązku poddanych względem władcy, który ciesząc się przychylnością Boga, troszczy się o pomyślny rozwój Jego Kościoła na ziemi.

Według Ambrożego zależność między pomyślnością cesarza a dobrem Kościoła była obustronna. W liście do Teodozjusza pisze: „Niech Cię Pan miłuje, ponieważ ty miłujesz sługi Pana”⁴³. W kolejnym zaś piśmie adresowanym do tego samego władcy biskup wyznawał: „Jestem ci bowiem zobowiązany z powodu twoich dobrodziejstw, przez które na moją prośbę uwolniłeś wiele osób z wygnania, z więzienia i od kary śmierci”⁴⁴. We wcześniejszym natomiast liście do Teodozjusza Ambroży wprost wyrażał zależność między losami Imperium a Kościoła:

⁴¹ Ambroży z Mediolanu. List 12*, 10. T. III, 193.

⁴² Ambroży z Mediolanu. 2012. List 6*, 2. T. III, 160. Na temat synodu w Akwilei i współpracy pomiędzy Ambrozem a cesarzem Gracjanem w organizacji obrad zob.: Sławomir Bralewski. 1997. *Imperatorzy późnego Cesarstwa Rzymskiego wobec zgromadzeń biskupów* (Byzantina Lodziensia, I). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 97–98.

⁴³ Ambroży z Mediolanu. 2012. List 25, 6. T. I, 191.

⁴⁴ Ambroży z Mediolanu. 2012. List 74, 25. T. III, 67.

Dlatego prosimy Go (Boga), aby usunął zamieszki, aby zachował pokój za waszych rządów, aby trwała wiara i spokój Kościoła, czemu sprzyja to, gdy cesarze są chrześcijańscy i pobożni⁴⁵.

Według biskupa władza cesarska zasługuje na Boże wsparcie, ponieważ chrześcijański imperator miłuje Kościół, wierni zaś powinni modlić się za cesarza, gdyż taka modlitwa jest rękojmą pomyślności wspólnoty wierzących.

*

Listy oraz mowy Ambrozego dają świadectwo o tym, że władza cesarska była dla chrześcijan IV w. nieodzownym elementem właściwie ukształtowanego społeczeństwa. Idealny stan miał miejsce, gdy na tronie zasiadał cesarz prawowierny, wspierający Kościół, ale również szanujący jego odrębność. Ambroży podzielał poglądy Euzebiusza z Cezarei na temat boskiego pochodzenia władzy cesarskiej. W przeciwieństwie jednak do „ojca historii Kościoła” biskup Mediolanu nie stworzył jednolitej teorii chrześcijańskiego cesarstwa. W swoich mowach i listach dokonywał refleksji nad władzą, reagując na bieżące wydarzenia polityczne, w których często sam odgrywał aktywną rolę. To właśnie zaangażowanie mediolańskiego pasterza w życie społeczne Imperium, niepozbawione także momentów konfrontacji z władcami, sprawiało, że wśród cnót dobrego panującego Ambroży specjalnie podkreślał trwanie cesarza w wyznawaniu prawdziwej wiary oraz poszanowanie dla wolności obywateli.

Cesarz cechujący się miłością wobec Boga i łaskawością względem poddanych wypełniał ich przekonania o idealnym panującym. Wobec legalnie ustanowionego cesarza, panującego z woli Bożej i cieszącego się przychylnością niebios, poddanych obowiązywało posłuszeństwo. Powinni oni także modlić się za swojego władcę, gdyż jego pomyślność jest gwarancją pokoju i stabilności w państwie.

---

⁴⁵ Ambroży z Mediolanu. 2012. List 11*, 14. T. III, 188.

*

Literatura

Źródła:

- Ambroży z Mediolanu. *Mowa na śmierć Walentyniana*. Przekład i komentarz Anna Kotłowska. 2007. Rhomaioi. Źródła do historii Bizancjum, z. 1. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Ambroży z Mediolanu. *Mowa na śmierć Teodozjusza*. Przekład i komentarz Anna Kotłowska. 2008. Rhomaioi. Źródła do historii Bizancjum, z. 2. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Ambroży z Mediolanu. *Listy*. t. I. Przekład i przypisy Polikarp Nowak. 2012. Kraków: Wydawnictwo M.
- Ambroży z Mediolanu. *Listy*. t. III. Przekład i przypisy Polikarp Nowak. 2012. Kraków: Wydawnictwo M.

Opracowania:

- Baynes Norman Hepburn. 1939. *The imperial crisis and recovery AD 193–324. The Cambridge Ancient History*. T. XII. Cambridge: University Press.
- Bralewski Sławomir. 1997. *Imperatorzy późnego Cesarstwa Rzymskiego wobec zgromadzeń biskupów* (Byzantina Lodziensia, I). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Czuj Jan. 1939. *Święty Ambroży w świetle swoich listów*. Warszawa: nakładem autora.
- Ceran Waldemar. 1992. „Cesarz w politycznej teologii Euzebiusza z Cezarei i nauczaniu Jana Chryzostoma”. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica* 44: 13–27.
- Ceran Waldemar. 2003. *Teodozjusz Wielki*. Kraków: WAM.
- Jones Arnold H. M. 1964. *The later roman empire*. T. I. Oklahoma: The Johns Hopkins University Press.
- Lee Alan D. 2013. *From Rome to Byzantium AD 363 to 565. The Transformation of Ancient Rome*. Edinburgh: University Press.
- McLynn Neil B. 1994. *Ambrose of Milan. Church and court in a christian capital*. Berkeley: University of California Press.
- Matthews John. 1998. *Western Aristocracies and imperial court A.D. 364–425*. Oxford: Clarendon Press.

Wipszycka Ewa. Red. 1999. *Vademecum historyka starożytnej Grecji i Rzymu. Źródłoznawstwo czasów późnego antyku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

*

Streszczenie: Artykuł przedstawia poglądy św. Ambrożego na temat władzy cesarskiej. Wprawdzie biskup Mediolanu nie stworzył całościowej koncepcji funkcjonowania cesarza w chrześcijańskim społeczeństwie *Imperium Romanum*, jednak analiza pozostawionych przez niego mów i listów pozwala odtworzyć jego najbardziej znaczące poglądy w tej kwestii. Ambroży podkreślał boskie pochodzenie władzy cesarskiej, będącej gwarantem porządku w ziemskiej społeczności. Idealny cesarz, zdaniem biskupa, powinien cechować się pobożnością, bojaźnią Bożą i pokorą oraz troszczyć się o pomyślność swoich poddanych. Wobec cesarza trwającego w wyznawaniu prawowiernej doktryny poddani mieli określone obowiązki. Powinni oni wspierać swojego władcę modlitwami i okazywać mu posłuszeństwo.

Słowa kluczowe: Ambroży, władza cesarska, Cesarstwo Rzymskie, Walentynian, Teodozjusz.

Abstract: “Even if you are emperor, that is all the more reason for being obedient to God” (Ep 10*, 8). **St. Ambrose’s reflections about imperial power as reflected in his selected letters and speeches.** The aim of this paper is to present St. Ambrose’s reflections upon imperial power. The bishop of Milan did not write any systematic work on that topic. Actually it is possible to discover his opinion on this question, since there is much concern about it in his letters and speeches. For Ambrose imperial power was the basis of social order. The source of the emperors special position in the society derives from God’s will. Piety, fidelity, care for the church and welfare of his subjects were the main features of a good ruler, who should be encouraged in his duty by prayers and the obedience of his subjects.

Keywords: Ambrose, imperial power, Roman Empire, Valentinian, Theodosius.

